

УДК27-726.1-67 (477.83/.86) :27-874.5) “18”

ПОЗИЦІЯ ГАЛИЦЬКИХ МИТРОПОЛИТИВ ЙОСИФА І СИЛЬВЕСТРА (СЕМБРАТОВИЧІВ) ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧИНУ

Дмитро КОРБЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства

Досліджено василіанську реформу кінця XIX ст. у контексті діяльності галицьких митрополитів Йосифа і Сильвестра (Сембратовичів). Проаналізовано їх погляди на реформу в порівнянні з баченням інших церковних і політичних діячів і дії, спрямовані на реалізацію цих ідей. Визначено протилежність позицій митрополитів. Простежено наслідки для цих церковних ієрархів, спричинені вибором однієї зі сторін щодо реформування Чину Святого Василя Великого.

Ключові слова: Чин Святого Василя Великого, Йосиф Сембратович, Сильвестр Сембратович, Товариство Ісуса, василіанська реформа.

Протилежність поглядів єзуїтів на реформу Чину Святого Василя Великого (далі – ЧСВВ) наприкінці XIX ст., що спостерігалася і в середовищі самих василіан, і серед представників парафіяльного духовенства та ієрархів Греко-католицької церкви, і в політичних колах, і в тогочасній пресі засвідчує неоднозначність сприйняття цього процесу серед громадськості. Крім внутрішніх проблем Василіанського чину, особливого значення справі надавав національно-політичний підтекст. Така ситуація вимагала від греко-католицьких ієрархів визначитися щодо василіанської реформи. Це питання й розглядатимемо в цій розвідці.

Проблема василіанської реформи висвітлюється і у загальних дослідженнях з історії Церкви¹, і в спеціальних студіях. Серед робіт представників Товариства Ісуса варта уваги праця безпосереднього учасника подій 80-х років XIX ст. о. Генриха Яцковського.² Важливою є чотиритомна робота василіянина о. Макарія Каровця³, який, наголошуючи на позитивах реформи і безпідставності громадського обурення щодо її результатів, використав чимало архівних матеріалів і повідомлень тогочасних періодичних видань. Питання реформування ЧСВВ розглядається у роботах ще одного представника Василіанського чину о. Михайла Ваврика.⁴ Деякі інші дослідники, студіюючи окремі сфери діяльності василіан, також побіжно згадують про реформування ЧСВВ, яке проводили єзуїти⁵. Ставлення до реформи громадськості краю висвітлено у праці Б. Якимовича та О. Седяра*.

Наприкінці XIX ст. греко-католицьке духовенство активно шукало своє місце за нових суспільно-політичних умов. Якщо протягом першої половини XIX ст.

йому вдавалося очолювати духовне і політичне життя галицьких українців, то у 80-х роках на такий провід почали претендувати представники світської інтелігенції і політичних партій⁶. Тоді в середовищі греко-католицьких ієрархів відбувалася трансформація позиції від протегування консервативного русофільства та явного москвофільства до зближення з народовцями⁷. Крім цього, вплив польських політиків на апостольський престол і віденський двір дозволяв їм контролювати призначення митрополитів і єпископів Греко-католицької церкви в Галичині⁸. Поляки прагнули контролювати “святоюрську” верхівку. Своєрідним маскуванням цих прагнень у польських політичних колах була боротьба з москвофільством. Такий підтекст дозволяв полякам у вигідному для них світлі інформувати Ватикан і Відень про т. зв. “холмську трагедію” і перехід пароха о. Івана Наумовича з парафією с. Гнилички Збаразького повіту до православного обряду. Національно-політичний контекст дозволяв розглядати реформу ЧСВВ як один з кроків польських політиків до підпорядкування своїй владі Греко-католицької церкви в Галичині. Більше того, вони посилювалися на історичний прецедент, оскільки в XVII ст. за уніятського митрополита Йосифа Вельяміна (Рутського) (1613–1637) Василянський чин був організований саме за єзуїтським взірцем⁹.

Наприкінці XVIII і впродовж майже всього XIX ст. ЧСВВ в Галичині переживав кризу. До цього спричинила низка урядових заходів, відомих під назвою “йосифінська касата”. В 1780 р. Василянський чин поділено на чотири провінції: Білоруську, Литовську, Польську і Галицьку. Галицька провінція Святого Спасителя складалася тоді з 36 монастирів і 314 монахів, не враховуючи новиків. У 1782 р. василянським монастирям заборонили підтримувати будь-які зв’язки з вищими настоятелями, які перебували за кордонами монархії Габсбургів, чим фактично обезглавили новостворену провінцію. Цісарський патент від 1783 р. вніс нові корективи в життя галицьких василян: монастирі кожної єпархії відокремлювали в провінцію; менші і бідніші монастирі закривали чи приєднували до інших; церковна влада поза кордонами Австрійської імперії не могла призначати ігуменів. Тоді ж введені значні обмеження вишколу монахів-василян. Закрито всі монастирські школи і всіх кліриків переведено до духовної семінарії у Львові чи до інших шкіл, а заборона приймати до монастирів новиків перед закінчення ними шестирічного богословського навчання і проходження відповідної душпастирської практики істотно зменшила число осіб, які б мали змогу навчатися у новіціяті. У хроніці Добромильського монастиря ЧСВВ вказано, що “восени одного новака відіслано до Бучача, а двох до Лаврова у 1880 році. Прийшло на іскус ще сім новиків, з них більша частина без знань, не дотримавши наміру, перезимувавши, виступила, лише двоє залишилося на літо”¹⁰. Після цих заходів, на 1882 р. в Галичині функціонувало 14 василянських монастирів з 60 ченцями¹¹.

Кризовий стан Василіянського чину був помітний для всієї католицької ієрархії. Папа римський Лев XIII (1878–1903) у буллі “Singularae praesidium” від 12 травня 1882 р. серед основних причин занепаду ЧСВВ у Галичині визначав поділи Речі Посполитої, “йосифінську касату”, відсутність інтересу громадськості до розвитку чернецтва й щирого покликання серед новиків¹². Галицький митрополит Йосиф (Сембратович) (1870–1882) у листі до префекта Конгрегації пропаганди віри у Римі кардинала Джованні Сімеоні (1816–1892) від 2 січня 1882 р. вказував, що василіяни порушували монастирські правила. Церковник підкреслив, що ченці занедбали щорічні реколекції, недостатньо часто сповідали монахів, не було постійного магістра новиків тощо¹³. Проблеми Василіянського чину були добре відомі протоігуменові Галицької провінції ЧСВВ о. Климентієві Сарницькому (1878–1909), який у листі до папи Лева XIII від 25 грудня 1881 р. зазначав: “Провінція багато втратила ... і не здатна протидіяти пропаганді православ’я, ані поширювати в народі католицького духа ... бракує солідної освіти, а головню бракує духовного вишколу”¹⁴. Разом з тим, протоігумен сам вів неморальне життя. У своїх спогадах галицький адвокат і громадсько-політичний діяч Євген Олесницький (1860–1917) згадував: “... провінціал оо. Василіян у Львові, Клим Сарницький, удержував собі прилюдно під самим Львовом на фільварку Рясна наліжницю Броніславу, з якою мав діти. Про це знав цілий світ, про це говорили публічно і писали в часописах”¹⁵. Тут же наголосив на інших порушеннях монахів: “Василіяни перестали сповняти навіть свої духовні обов’язки. Монастирі стали прибіжищем сибаритів і лінохів, що вели вигідне життя, яке часом ширило навіть згіршення ... Не забуду моєї гостини у василіянському монастирі в Бучачі 1881 року ... Вечерю подали в рефектарі; були при ній всі ченці разом з ігуменом Острроверхою, гладким і грубим мужчиною. По вечері відмовлено молитви і зараз внесли столики на карти, а з ними цілі батареї пляшок вина. Засівши до столиків, пересиділи ми так до білого ранку серед великих лібацій, при чому о. ігумен бавив нас цілу ніч дуже масними дотепами й історіями та такими самими співами. З зачудуванням гляділи на нашу пияцьку компанію зі стін рефектаря портрети старих ігуменів та інших святих отців”¹⁶. Більше того, поширювалася інформація про перехід окремих василіян до православного обряду¹⁷. Навіть, парафіяльні греко-католицькі священники зневажливо відгукувалися про монахів ЧСВВ. Заохочуючи своїх дітей до навчання, вони говорили: “Якщо так будеш вчитися, то віддамо тебе до василіян”¹⁸.

Спроби реорганізувати Василіянський чин робили ще в середині XIX ст. Так, 25 червня 1852 р. папа Пій IX (1848–1878) розпорядився провести канонічну візитацію всіх орденів монархії Габсбургів. За дорученням празького архієпископа і візитатора австрійських орденів кардинала Фрідріха (Шварценберга) пражський єпископ Йосиф (Гаганець) у серпні 1858 р. перевірів монастирі ЧСВВ в Галичині¹⁹. У вступі до нових василіянських правил, ухвалених цього ж року в Дрогобичі, акцентувалося на пріоритетності діяльності галицьких василіян у школах Бучача, Лаврова і Дрогобича. Поряд з цим зауважували

відсутність добрих проповідників, невиконання місій і реколекцій, занедбання видавничої справи тощо²⁰. Наступну канонічну візитацію василіянських монастирів Галичини провів митрополит Йосиф (Сембратович) у 1874 р. У звіті очільник греко-католицької Галицької митрополії звернув особливу увагу на роль новіціату, значну кількість світських осіб в обителях і необхідність дотримуватися чернечої дисципліни²¹.

У переддень реформи митрополит Йосиф, виконуючи розпорядження Конгрегації пропаганди віри від 19 липня 1881 р., знову візитував монастирі ЧСВВ. Віддавши 6 вересня того ж року розпорядження ігуменам підготувати усі необхідні для перевірки матеріали, Йосиф Сембратович визначив порядок канонічного огляду василіянських обителей²². Візитація тривала від 9 вересня до 14 жовтня 1881 р.²³ Перевіривши матеріальне становище монастирів, галицький митрополит акцентував увагу на необхідності дотримання монахами обіту вбогости. Під час візитації очільник Галицької митрополії висловився щодо причин занепаду Василіянського чину: відсутність ченців, зростання впливу воскресенців²⁴, порушення василіянами монастирських правил. Церковник запропонував поділити обителі Галицької провінції ЧСВВ на два розряди, один з яких був би підпорядкований очільникам митрополії, а інший мав би залишатися “при старих порядках”²⁵. Результатом канонічної візитації василіянських монастирів Галичини у 1881 р. став уже згаданий вище лист Йосифа Сембратовича до кардинала Джованні Сімеоні 1882 р., де поряд із виокремленням проблем у середовищі василіян, митрополит чіткіше окреслив власний проєкт реформи ЧСВВ: василіяни мали самі організувати зміни, монастирі мали підпорядкувати митрополитові та єпископові, створити нові новіціати²⁶.

Тогочасний протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. Климентій Сарницький протегував протилежну позицію. Визнаючи занепад Василіянського чину, він 10 грудня 1880 р. написав листа до ченців у справі науки і шкільництва, де закликав монахів покращувати ситуацію “для релігійно-морального виховання молоді, а тим самим для добра і щастя нашого (руського – *Д. К.*) народу”²⁷. В цьому листі протоігумен надав приклад допомоги єзуїтів при організації Василіянського чину в XVII ст.²⁸ Він розробив план реформи василіян у 1881 р. у листі до папи Лева XIII: “...майбутній розвиток та успіх нашого Чина залежить безперечно від добре улаженого життя монахів, а це знову залежить від доброї й основної науки і проводу тих, які хочуть присвятити себе монашому життю. До досягнення того допоможе добре уладжений новіціят і добрий магістр новіціату, то є чоловік, який зумів би навчити, вести і вишколювати майбутніх монахів. Такого чоловіка даремно шукав би я між своїми отцями ... Звідки ж взяти чоловіка на доброго магістра? Вертаючи до початків Чина, знаходжу, що в початках виховували молодь для нашого Чина Отці з Товариства Ісусового ... Чи ж не могли б ті самі Отці й тепер ... виховати для нашого Чина молодь на добре, щиро католицьке покоління, зберігаючи її обряд і мову? Дуже радо відступили б ми з

нашої сторони для призначення до тої справи Отців з Товариства [Ісусового] один монастир до виключного їх розпорядження. В нім можна б урядити новіціят, котрим без жодного втручання новочасних настоятелів Чина управляли б ті Отці ...”²⁹. Зауважмо, що о. К. Сарницький спочатку мав намір провести реформу ЧСВВ за допомоги воскресенців, однак, отримавши тимчасову відмову від очільника цієї конгрегації о. Валеріяна Калінки, надав перевагу представникам Товариства Ісуса³⁰.

Отже, на початку 80-х роках XIX ст. було запропоновано два способи проведення василіянської реформи, авторами яких були галицький митрополит Йосиф (Сембратович) і протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. Климентій Сарницький. Серед спільних постулатів обох проєктів можна виокремити створення інших та оновлення чинних новіціятів. У питаннях вибору середовища, представники якого мали би провести реформу, та підпорядкування зреформованого Василіянського чину автори цих проєктів дотримувалися протилежних поглядів. Так, якщо митрополит вважав, що самі василіяни мали реформувати ЧСВВ, то протоігумен протегував ідею проведення реформи представниками інших Орденів (воскресенцями або єзуїтами). Позицію митрополита Йосифа (Сембратовича) підтримував римо-католицький львівський єпископ-суфраган Северин (Моравський) (1816–1900)³¹, який називав проєкт реформи протоігумена о. К. Сарницького “дивоглядним” і зазначав, “якщо русини мають всього лише той єдиний чин, а скоро віддадуть його в руки єзуїтів, то будуть мати єзуїтів, а не оо. Василіян”³². Попри це, на нараді в галицького намісника графа Альфреда Потоцького (1817–1889), що відбулася 29 квітня 1882 р. у Львові, затверджено проєкт реформи протоігумена. В обговоренні проблеми брали участь греко-католицький митрополит Йосиф (Сембратович), уніятський перемишльський єпископ Іван (Ступницький) (1871–1890), римо-католицький львівський єпископ-суфраган Северин (Моравський), протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. Климентій Сарницький. Митрополит запропонував, щоб єзуїти-виконавці реформи перейшли до греко-католицького обряду і вступили до Василіянського чину, однак така ініціатива не отримала підтримки решти учасників конференції. Належної уваги не отримали також застереження єпископа Івана (Ступницького) про можливість громадського спротиву такій реформі³³.

Опрацювавши проєкт реформи на засіданнях кардиналів, змінивши і доповнивши деякі її засади, папа Лев XIII 12 травня 1882 р. затвердив своїм підписом буллу “*Singulare praesidium*”. На початку конституції глава Католицької церкви акцентував увагу на значенні і заслугах різних Орденів для Церкви загалом, а також згадав про значний розвиток Василіянського чину у XVII–XVIII ст. й одночасно з жалем говорив про його занепад у другій половині XIX ст. Важливим тут було наголошення на допомозі представників Товариства Ісуса в організації василіян у XVII ст. Основні постанови папської булли передбачали: 1) заснувати новіціят з можливістю прийняття осіб латинського обряду, які ще

не висвятилися; 2) єзуїти мали провести реформу Василянського чину, отримавши в адміністративне управління василянський монастир у Добромилі, що тимчасово вилучали з-під влади протоігумена³⁴; 3) вилучити ЧСВВ з-під юрисдикції митрополита і єпископа й підпорядкувати його, як і інші Чини, безпосередньо римській курії³⁵.

Місцевий староста Юліян Фрідрук 15 червня 1882 р. передав Василянський монастир у Добромилі. На цьому акті були присутні ігумен о. Юліян Телішевський, протоігумен ЧСВВ о. Климентій Сарницький, провінціал єзуїтів о. Генріх Яцковський, майбутній ректор місцевого василянського новіціату о. Гаспар Щепковський та інші³⁶. Декрет Конгрегації пропаганди віри від 25 квітня 1884 р. передав в управління єзуїтів обитель у Лаврові. Ігуменом замість попереднього настоятеля монастиря о. Модеста Лободича став о. Дмитро Жуковський, який один з перших василян прийняв реформу і закінчив добромільський новіціат³⁷. Керівництво монастиря ЧСВВ у Львові перейшло до рук зреформованих василян 13 березня 1886 р.³⁸ Офіційна передача василянського монастиря у Кристинополі новим василянам та ісусівцям відбулася 14 вересня 1888 р., коли ігуменом став єзуїт о. Андрій Міль³⁹. Декрет Конгрегації пропаганди віри від 26 листопада 1891 р. передав у відання зреформованих василян обитель у Жовкві, хоч ще в січні того ж року сюди прибули о. Юліян Дацій (майбутній ігумен і завідатель парафії), о. Єремія Ломницький (майбутній сотрудник), о. Мелетій Лончина (майбутній катехит) й брати Теодозій Король і Юліян Давидович. Офіційна зміна керівництва відбулася після смерті ігумена о. Йосифа Франковського⁴⁰. Відповідно до декрету Конгрегації пропаганди віри від 28 квітня 1893 р. Бучацький монастир ЧСВВ перейшов до рук зреформованих василян. Тодішній ігумен о. Ієрон Островерха уступив місце о. Віссаріонові Кулику⁴¹. Поступово оновлені василяни перебирали у своє управління й інші обителі ЧСВВ: у Крехові (1892), Улашківцях (1893), Дрогобичі (1897), Краснопущі (1900), Підгірцях (1900)⁴². Вважають, що василянська реформа завершилася в 1904 р., коли в управлінні ЧСВВ не залишилося жодного єзуїта⁴³.

Добромільська реформа 1882 р. спричинила протест василян і парафіяльних священників, а руські галицькі часописи закликали митрополита і все духовенство до активного спротиву такій реорганізації⁴⁴. Прихильник затвердженого проекту реформи протоігумен ЧСВВ о. Климентій Сарницький 19 травня 1882 р. видав куренду до василянських ченців з додатком папської булли "Singulare preasidium". Він просив подякувати папі Левові XIII, що видав цей документ. Унаслідок цього вже 23 травня в Бучачі проведено зібрання отців і братів місцевого василянського монастиря, на якому складено протест проти затвердженого проекту реформи. Ченці-протестувальники вимагали відміни рішення передати василянський монастир у Добромилі в управління ісусівцям і вказували на необхідність провести реформу за безпосереднього контролю галицького митрополита Йосифа (Сембратовича)⁴⁵. До середини червня до

протесту приєдналися представники більшості василіянських обителів Галичини⁴⁶. Проти передання Добромильського монастиря ЧСВВ єзуїтам виступила значна частина парафіяльного духовенства, що висловлювала свої претензії в ухвалах місцевих деканальних соборчиків⁴⁷.

Хвиля протестів серед уніятського кліру проти василіянської реформи спричинила тиск державної влади на галицького митрополита Йосифа (Сембратовича), щоб примусити главу Греко-католицької церкви рішуче протидіяти подібним протестам. Під час перебування у Відні церковник отримав розпорядження віденського нунція Серафіно Ванутеллі заборонити будь-які протести греко-католицького духовенства в Добромильській справі. За такого тиску Йосиф Сембратович видав пастирське послання від 2 червня 1882 р., у якому доволі несміливо закликав священників і монахів не звертатися до державної влади з подібними протестами: "... об'явите деканатами і парохіями святійшому Отцю Леву Папі XIII і августійшому Імператорові нашому неподвижну вірність і покірність вашу..., самі бо відчуваєте, що заподіяну Святійшим Отцем біль, смуток і журбу не можете холоднокрівно перенести, не об'явивши Святійшому Отцю в тій болі, в тім смутку і в тій журбі потішення і полегшення..., і не дайтеся унести намовами різних часописів до нарікань чи протестів з приводу реформації чина св. Василя В..."⁴⁸ Натомість в окружному посланні до ігумена Бучацького монастиря о. Іерона Островерхи від 6 червня 1882 р. Йосиф Сембратович, називаючи реформу "народним і церковним нашестям", запропонував іншу форму протестування – прохання до папи: "Інша річ є смиренне прошення до самого Святійшого Отця, в якому Преподобні ОО. представили би несвідомість свою і незгідність на представлення свого Протоігумена в ділі реформації свого Чина зі смиреним проханням точок для їх Чина монашого менше або більше негативних з проханням, щоб по можливості такі уменшити або повністю усунути"⁴⁹.

Така позиція галицького митрополита стала причиною авдієнції в папи Лева XIII, що відбулася 23 липня 1882 р. Очільник апостольського престолу намагався переконати Йосифа Сембратовича в тому, що така реформа здійснювалася винятково на благо Церкви і не переслідувала жодних інших цілей, пов'язаних з латинізацією греко-католицького населення чи полонізацією українців Галичини. Результатом цієї авдієнції став пастирський лист (як виявилось згодом – останній) митрополита від 16 серпня 1882 р., у якому він писав про "високі цілі", що переслідував папа для реформування ЧСВВ⁵⁰. Це звернення не може свідчити про трансформацію позиції Йосифа Сембратовича щодо василіянської реформи, оскільки його написано за впливу апостольської столиці.

Насправді галицький митрополит Йосиф (Сембратович) не сприйняв затвердженого проекту реформи і намагався створити якнайсильніший опір під час її проведення. Повертаючись з Риму до Львова, він відбув авдієнцію в цісаря Франца Йосифа I (1848–1916). Монарх, декларуючи особисте переконання стосовно лояльності Йосифа Сембратовича до реорганізації ЧСВВ, звинуватив

уніятський провінційний клір у тому, що сприяв поширенню православ'я й “попросив” залишити митрополичий престол. Після кількадечних роздумів церковник погодився прийняти “прохання” цесаря, а 11 листопада 1882 р. офіційно зрезигнував з митрополичої катедри, яку папа Лев XIII прийняв 22 листопада того ж року, надавши Йосифові Сембратовичу титул теодозіополітанського архієпископа⁵¹.

Після резигнації Йосифа Сембратовича адміністратором греко-католицької Галицької митрополії став його небіж єпископ Сильвестр (Сембратович), який лише 20 лютого 1885 р. отримав цесарську номінацію на митрополита. Її затвердив папа 26 березня того ж року, а 5 травня відбулася інтронізація нового митрополита. Перебуваючи ще у статусі адміністратора митрополії, Сильвестр Сембратович інакше поставився від дядька до василіянської реформи. Він рішуче протиставив себе критикам реформи і підтримував єзуїтів.⁵² У той же час протестування громадськості проти проведення такої реформи ЧСВВ набувало нових форм. Те, що Добромильський монастир передали в управління представників Товариства Ісуса обговорювали на руському всенародному вічу у Львові 29 червня 1883 р. У петиції галицьких русинів до Міністерства віросповідання та освіти вимагали передати василіянську обитель у Добромилі представникам ЧСВВ на підставі фундаційної грамоти від 24 червня 1613 р. і строго виконувати закон про віросповідання від 21 грудня 1867 р., відповідно до якого справи греко-католицького обряду повинні були вирішувати винятково представники Уніятської церкви⁵³. Однак, ця петиція залишилася без відповіді. Проблему реформи ЧСВВ розглядали також на другому руському всенародному вічу, яке скликано у Львові 4 травня 1884 р. Єпископ-адміністратор львівської архієпархії Сильвестр (Сембратович) і перемишльський єпископ Іван (Ступницький) заборонили духовенству брати в ньому участь⁵⁴, що вкотре підтвердило їхню підтримку єзуїтів як реформаторів Василіянського чину.

Друге руське всенародне віче вирішило вислати до австрійського уряду депутацію, до якої увійшли професор Львівського університету о. Омелян Огоновський, львівський купець Михайло Димет, посол до австрійського парламенту Василь Ковальський, громадський діяч Ярослав Кулачковський, а також представники Ставропігійського інституту Володислав Федорович та Ісидор Шараневич. Сильвестр Сембратович, звичайно, не підтримав такого рішення, він намагався відмовити від участі у депутації о. Омеляна Огоновського. Однак той рішуче вирішив виступити проти реформи ЧСВВ, яку б проводили єзуїти, і взяти участь у депутації⁵⁵. Перебуваючи наприкінці квітня–на початку травня 1885 р. у Відні русини провели авдієнції в цесаря Франца Йосифа I, міністра внутрішніх справ Австро-Угорської монархії Едуарда Таффе, апостольського нунція Серафіна Ванутеллі, міністра у справах Галичини Флоріяна Земляковського і міністра віросповідання та освіти Конрада Айбесфельда. Так, С. Ванутеллі, знаючи про підтримку василіянської реформи

адміністратора Галицької митрополії Сильвестра (Сембратовича), здивувався участі в депутації представника греко-католицького духовенства о. Омеляна Огоновського. Апостольський нунцій запевнив, що єзуїти управляли василіянськими монастирями тимчасово. Прохання русинів відмінити папську буллу від 12 травня 1882 р. С. Ванутеллі не підтримав, вважаючи, що це вказуватиме на неповагу уніяського духовенства до папи⁵⁶. Вислухавши претензії учасників депутації у справі василіянської реформи, нунцій відповів: “Святий отець не міг знати, що намірена реформа Василіян може оскорбити Русинів. Єзуїти мають наказ ні в чому не ублизжати ані народів руському, ані обрядові греко-католицького...”. Він вбачав причину протестів у діяльності провінціала єзуїтів о. Генріха Яцковського⁵⁷. Міністр у справах Галичини Ф. Земляковський говорив про значну роль у процесі підготовки єзуїтської реформи ЧСВВ галицького намісника Альфреда Потоцького⁵⁸. Міністр віросповідання та освіти К. Айбесфельд головною причиною невдоволення русинів василіянською реформою вважав неоднозначність поглядів тодішнього митрополита Йосифа (Сембратовича), оскільки: “Се муж вельми чесний, святий, але ж і крайньо нерішучий: раз казав се, другий раз те; то признавав, то не признавав потреби передачі діла реформаційного єзуїтам”⁵⁹. Очевидно, міністр, говорячи про підтримку митрополита реформування Василіянського чину, яке проводили єзуїти, мав на увазі останній пастирський лист Йосифа Сембратовича від 16 серпня 1882 р. Однак, це звернення, як уже згадувалося, було написано за вказівкою Риму. Попередні ж документи засвідчують відвертий спротив тодішнього галицького митрополита, щоб реформу ЧСВВ проводили представники Товариства Ісуса. Загалом, руська депутація до Відня змусила найвищих урядовців монархії підтвердити гарантії недоторканости прав руського населення та основ греко-католицького обряду.

Позиція Сильвестра Сембратовича щодо петиції першого всенародного віча у Львові 1883 р. висловлена в його звіті до Міністерства віросповідань та освіти, складеному в Товмачі 12 червня 1884 р. Адміністратор Галицької митрополії заперечував можливість, щоб василіянську реформу проводили самі василіяни і парафіяльне духовенство. Сильвестр Сембратович констатував факт занепаду ЧСВВ у Галичині, наголошуючи на недотриманні чернечої дисципліни та обіту вбогости. Такий стан речей, на його думку, виключав можливість покращити організацію Василіянського чину самими василіянами. Варіант, щоб реформу ЧСВВ проводили парафіяльні священники єпископ Сильвестр (Сембратович) взагалі вважав абсурдним з огляду на їх поверхове знання канонів монастирського устрою. Враховуючи відсутність інших греко-католицьких чернечих Орденів на території Галичини, окрім ЧСВВ, галицький адміністратор виправдовував вибір єзуїтів як реформаторів Василіянського чину з-поміж представників інших католицьких орденів, зважаючи на історичний досвід членів Товариства Ісуса в організації василіян. Сильвестр Сембратович, пояснюючи

спротив української громадськості такому реформуванню ЧСВВ, вказував на національне підґрунтя справи і стереотипи, що сформувалися в українському середовищі, пов'язані з діяльністю представників Товариства Ісуса: “Знаною річчю є [те], що шляхта майже загально і значна частина вірних греко-католиків – показала невірною свому обрядові і своїй народності – і з латинським обрядом прийняла й польську народність. Як спричинників того історичного факту вважається тепер Єзуїтів і тому особливо від пробудження національної ідеї побороються їх якнайгостріше, і, очевидно, виробився безосновний погляд, що ціле змагання і заходи Єзуїтів в Галичині є спрямовані на латинізацію і полонізацію Русинів, та що вони для того лише піднялися реформи василіянського Чина, щоб при допомозі вихованих ними Василіян тим легше златинізувати і сполонізувати”⁶⁰. Сильвестр Сембратович говорив про безпідставність таких поглядів, зважаючи на заборону папи Лева XIII, щоб ієсусівці, які, за словами єпископа-адміністратора, відзначалися найбільшим послухом апостольському престолові, вносили латинські елементи в греко-католицький обряд та обмежували права руського населення⁶¹. В такий спосіб, наголосивши на тимчасовості управління представників Товариства Ісуса василіянськими монастирями, єпископ Сильвестр (Сембратович) вказував на відсутність достатньої аргументації усіх пунктів вічевої петиції 1883 р., що була покладена в основу меморандуму руської депутації до Відня 1885 р.

У контексті студіювання проблеми ставлення адміністратора митрополії Сильвестра (Сембратовича) до василіянської реформи важливим є визначити позиції, що зайняли підконтрольні цьому духовному ієрархові періодичні видання. Мова йде про релігійні часописи “Руський Сіон”, який заснував о. Сильвестр ще у 1870 р., і “Мир”, що видавався з його ініціативи від 1885 р.⁶² Редактори цих видань бачили реформу протилежно до позиції інших українських часописів Галичини. Друкований орган галицьких моквофілів “Слово” 23 червня 1882 р. містив повідомлення: “Галицька Русь вимагає від Риму, щоб все таки робилось в руській Церкві, як було з давніх давен, не пристане, не погодиться на ніякі польськими Валенродами з Женснї⁶³ і Римом нам накиннутих нововведень, ... бо без синода нічого не сміє у нас робитись, особливо вводити єзуїтів...”⁶⁴. У народовецькій газеті “Діло” 20 травня 1882 р. читаємо такий емоційно забарвлений уривок у справі василіянської реформи: “Тільки на силу можемо стриматися, щоб не висказати тих почуттів загалу русинів і не сповістити тої постанови, яка мусить викликати таке визвання до боротьби... Не є це почуття страху і тривоги. Русини вже в силі підняти кинену рукавичку, на виклик відповісти викликом і без трепету стати до оборони своєї народности, своєї віри, своєї чести...”⁶⁵. На відміну від цих газет, редакції “Руського Сіону” і “Миру” повністю підтримували діяльність єзуїтів у реформуванні Василіянського чину, оскільки представники Товариства Ісуса “хочуть народної справедливости для Русинів, а насамперед і передусім (і для Русинів, і для Поляків) [хочуть] щирого і рішучого

католицизму...”⁶⁶. Разом з тим, редактори цих часописів різко критикували і статті інших періодичних видань, спрямовані проти реформи ЧСВВ, яку б проводили єзуїти, і протести василіян й парафіяльного духовенства, і рішення всенародних віче, і поїздки руської депутації до Відня: “Цілий крик газет, протести старих Василіян, віче і висаджена ним депутація, що мала ніби представляти загальну волю руського народу, були то щонайменше неумісні і безтактні проби бунту проти так місцевих владик духовних, як і вселенського Владика, проби з гори осуджені на безуспішність, проби, що вводять розкольну гниль в наше церковне життя, а наш народ перед цілим світом сильно компрометуючи”⁶⁷. Крім цього, дописувачі цих видань ставили під сумнів загальність поглядів учасників віче і депутації. Так, у часописі “Мир” говорилося про те, що о. Омелян Огоновський, який брав участь у руській депутації до Відня 1885 р., не міг виражати ставлення до василіянської реформи всього греко-католицького духовенства⁶⁸. Отже, друковані органи, підконтрольні безпосередньо Сильвестрові Сембратовичу, окреслювали його позицію щодо реформування ЧСВВ, протиставляючи себе іншим українським періодичним виданням Галичини.

Василіянська реформа, яку провели єзуїти, позитивно змінила організацію ЧСВВ. Насамперед звертаємо увагу на збільшення кількості ченців і новиків у монастирях. Якщо у 1882 р. у 14 василіянських обителях Галичини жило 60 монахів, то у 1904 р. їх чисельність збільшилася до 173⁶⁹. Покращилася якість студій у новіціятах, про що писали навіть ті пресові видання, що критикували проведення василіянської реформи. У москвофільській газеті “Галицкая Русь” читаємо: “Не можна оспорювати того, що єзуїти взяли до свого діла енергійно і розумно. Щоб повернути в новіціят велике число руської молоді, спочатку полегшили монастирський ригор і тільки тоді з новиків вибирали найздібніших – посвятили їх освіті всі свої сили. З цього зрозуміло, з якої причини реформованих священників-монахів вийшло до тепер порівняно невелике число, однак ті, які стали священиками, виділяються широкими ... знаннями і майже всі вони хороші проповідники”⁷⁰. З упевненістю можна стверджувати, що посилювався контроль над дисципліною василіян. Так, з приходом до василіянського монастиря в Жовкві єзуїтів на чолі з о. Юліаном Дацієм у січні 1891 р., тут одразу ж почали вести монастирську хроніку і встановили сталий розпорядок дня ченців з фактично похвилинним розкладом виконання робіт⁷¹. Отже, всі найпроблемніші сторони функціонування галицьких обителей ЧСВВ єзуїти впорядкували.

Основні постулати позиції митрополита Йосифа (Сембратовича) щодо проведення василіянської реформи окреслені в його проєкті такого реформування та у діях цього духовного ієрарха у процесі внесення змін у функціонування монастирів на території Галичини. У своєму проєкті реформи він, побоюючись латинізації і полонізації, запропонував провести її з допомогою самих василіян і підпорядкувати ЧСВВ місцевим греко-католицьким єпископам. Проте польські

впливи у Відні та в Римі стали основною причиною затвердження проекту реформи протоігумена василіян о. Климентія Сарницького, який реформаторами ЧСВВ бачив представників Товариства Ісуса і пропонував підпорядкувати Василіянський чин юрисдикції Риму. Спротив Йосифа Сембратовича такому розвиткові подій, що виражався в його прихованій підтримці хвилі протестів проти такої реформи та в пошуку нових форм і методів протидії після заборони протестування, став однією з причиною резигнації митрополита в 1882 р.

Ставлення митрополита Сильвестра (Сембратовича) до того, щоб реформу ЧСВВ проводили єзуїти, було протилежним до позиції його дядька. Визнаючи неможливість, щоб реформували Василіянський чин самі монахи-василіяни, покликаючись на історичні події XVII ст. і опираючись на заборону папи, щоб єзуїти вносили латинські елементи у греко-католицький обряд й порушували права українців, він підтримав вибір представників Товариства Ісуса як реформаторів ЧСВВ. Така позиція проявлялася в забороні уніятському духовенству брати участь у другому всенародному вічу, спробі відмовити о. Омеляна Огоновського взяти участь у руській депутації до Відня, висвітленні процесу реформування василіян у підконтрольних митрополитові органах тощо.

Позитивні наслідки василіянської реформи стали вирішальним аргументом для підтримки лояльної позиції, яку у процесі внесення змін в організацію Василіянського чину зайняв Сильвестр (Сембратович). Однак складність релігійної і національно-політичної ситуації на території Галичини наприкінці XIX ст. виправдовує насторожене ставлення Йосифа (Сембратовича) до того, щоб ЧСВВ реформували єзуїти.

THE POSITION OF GALICIAN METROPOLITANS JOSEPH AND SYLWESTER (SEMBRATOVYCH) CONCERNING THE REFORM OF THE BASILIAN ORDER

Dmytro KORBIAK

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ancient History of Ukraine and Archives Studies

The article investigates the problem of Basilian reform of the end of 19th century in the context of Galician Metropolitans' Joseph and Sylwester Sembratovych activity. The author analyzed their views concerning the reform compared to the vision of other religious and political figures and actions to implement those views.

Key words: the Order of St. Basil the Great, Joseph Sembratovych, Sylwester

---

¹ Великий А. Г. З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану: в IX т. / А. Г. Великий. – Рим: Видавництво оо. Василіян, 1968. – Т. VIII: XIX ст. – 1976. – 277 с.;

Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Київ., 1996–2002. – Т. 4. Католицизм // За ред. П. Яроцького. – Київ: Світ знань, 2001. – 598 с.

¹ *Jackowski H.* Bazylianie i reforma dobromilska. / H. Jackowski. // Przegląd Powszechny. – Dodatek do №. 6–7. – 1884. – 55 s.

² *Каровець М., о.* Велика реформа Чина св. Василя В. 1882 р. / о. М. Каровець.: у 4 ч. – Жовква; Львів: Видавництво оо. Василян-Українська Католицька Організація (УКО), 1933–1938.

³ *Ваврик М., о.* Нарис розвитку і стану Василянського чину XVII–XIX ст. Топографічно-статистична розвідка. / о. М. Ваврик. – Рим: Видавництво оо. Василян, 1979. – 217 с.; *Його ж.* По василянських монастирях. / о. М. Ваврик. – Торонто: Видавництво оо. Василян, 1958. – 285 с.

⁴ *Шкраб'юк П. В.* Монаший Чин Отців Василян у національному житті України. / П. В. Шкраб'юк. – Львів: ВВП “Місіонер”, 2005. – 439 с.

⁵ *Аркуша О.* Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / О. Аркуша. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 120–121

* *Якимович Б., Седляр О.* Реформа Василянського чину 1882 р. в контексті української громадсько-політичної думки Галичини // *Якимович Б.* Україна й українці: події далекі і близькі / Львів. нацю ун-т ім. Івана Франка та ін. – Львів, 2014. – С. 123–129.

⁶ *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї. Спомини з життя і діяльності преосвящених о. Юліана Куйловського, д-ра Юліана Пелеша і д-ра Сильвестра Сембратовича. / о. С. Матковський. – Львів: Бібльос, 1932. – С. 49–50

⁷ Такий контроль забезпечувала діяльність у Ватикані колишнього гнєзненського архієпископа кардинала Мечислава (Ледуховського), у Відні – кардинала Адольфа Дунаєвського, міністра для справ Галичини Флоріяна Земляковського та інших (Матковський С., о. Три синодальні архієреї... – С. 58, 70–71)

⁸ Історія релігії в Україні... – С. 354; *Шкраб'юк П. В.* Монаший Чин Отців Василян... – С. 20–22

⁹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАН України), відділ рукописів, ф. 3 (Монастирі Василян), спр. 405, арк. 25

¹⁰ Історія релігії в Україні... – С. 354–355; *Великий А. Г.* З літопису християнської України... – С. 215, 217

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ), ф. 684 (Протоігуменат монастирів ЧСВВ), оп. 1, спр. 50, арк. 32–32 зв.; *Великий А. Г.* З літопису християнської України... – С. 217–218

¹² *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 95–96

¹³ Цитата за: *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 95–96

¹⁴ Цитата за: Історія релігії в Україні... – С. 356

¹⁵ Цитата за: *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя. / Є. Олесницький. / Упор.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів: Видавництво ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – С. 222

¹⁶ На початку 70-х рр. XIX ст. до православ'я перейшли колишні василяни о. Софрон Прачук, о. Мар'ян Туцький, о. Юліан Свірнюк, о. Язон Коритко, о. Маркил Попель, о. Іполіт Криницький, о. Филип Дячан (*Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 39–40)

¹⁷ Історія релігії в Україні... – С. 356

¹⁸ *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 30–31

¹⁹ Історія релігії в Україні... – С. 356

²⁰ Митрополит вказував на необхідність дотримання чернечого обігу вбогости, на заборону приймати жінок у монастирях, на обов'язок виконання духовних функцій тощо (ЦДАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 347, арк. 28)

²¹ Порядок проведення візитацій був наступним: 1) Жовква; 2) Крехів; 3) Кристинопіль; 4) Підгірці; 5) Золочів; 6) Краснопуца; 7) Бучач; 8) Улашківці; 9) Погінь; 10) Гошів; 11) Дрогобич; 12) Лаврів; 13) Доброміль; 14) Львів (ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 50, арк. 1; *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 35)

²² *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 88

²³ Акцентування митрополита на популярності воскресенців була не випадковою, адже саме на початку 1880-х рр. з польського середовища вийшла ініціатива у справі заснування у Львові інтернату для представників цієї конгрегації. Вбачаючи у цьому політичний підтекст, Й. Сембратович, на відміну від тодішнього львівського єпископа-суфрагана Сильвестра (Сембратовича), не підтримав таку пропозицію. Незважаючи на це, у 1881 р. інтернат було засновано (*Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... – С. 62)

²⁴ Таку пропозицію Й. Сембратович озвучив під час візитації василіанського монастиря у Лаврові 5–7 жовтня 1881 р. (ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 50, арк. 1 зв; *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 1. – С. 36–37)

²⁵ *Zięba A. Sembratowicz Józef. / Zięba A. // Polski Słownik Biograficzny (далі – PSB). – Т. XXXVI/2, Zeszyt 149. – Warszawa–Kraków: Instytut historii Tadeusza Manteuffla, 1995. – S. 210; Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 1. – С. 98; *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... – С. 63

²⁶ ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф. 3, спр. 116, арк. 20 зв.

²⁷ Там само, арк. 18 зв.–20 зв.

²⁸ Цитата за: *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч.1. – С. 48–50

²⁹ Упадок чина св. Василя / Діло. – 1882. – Ч. 3., 1 (13) травня. – С. 2

³⁰ У нараді, яку скликав галицький намісник графом Альфред Потоцький, що відбулася 29 квітня 1882 р. у Львові за участі вищих духовних ієрархів Галичини, брав участь саме єпископ-суфраган Северин (Моравський), оскільки римо-католицький архієпископ Францішек Ксаверій (Верхлейський) був хворий (*Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 2. – С. 41)

³¹ Упадок чина св. Василя // Діло. – 1882. – Ч. 3., 1 (13) травня. – С. 2

³² *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 2. – С. 40–41

³³ Єзуїти були зобов'язані подавати до Риму щорічні фінансові звіти монастиря, запрошувати священників грецького обряду для здійснення відправ і навчання новиків грецьких обрядів і церемоній, підготувати нові правила ЧСВВ.

³⁴ ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 48; *Jackowski H. Bazylianie i reforma dobromilska... – S. XXIII–XXIV*

³⁵ Новинки. / Діло. – 1882. – Ч. 43., 5 (17) червня. – С. 3–4; *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 2. – С. 177, 187

³⁶ ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф. 3, спр. 306, арк. 42; *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 4. – С. 293

³⁷ ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 50, арк. 30

³⁸ *Чернецький В.* Літопис монастиря оо. василіян в Кристинополі від його заснування в 1763 р. до 1889 р. / В. Чернецький. – Львів: Ставропігійський інститут, 1893. – С. 72

³⁹ ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф. 3, спр. 366, арк. 71 зв.

⁴⁰ Монастир чину св. Василя Великого і його гімназія в Бучачі. // Галичанин. – 1893. – Ч. 178., 12 (24) серпня. – С. 1–2

⁴¹ Нарис історії Василянського чину святого Йосафата. – Рим: Видавництво оо. Василян, 1992. – С. 334–335

⁴² Там само. – С. 337

⁴³ Чи се останнє слово? / Діло. – 1882. – Ч. 35., 8 (20) травня. – С. 1

⁴⁴ Протест оо. Василян Бучацького монастиря. / Там само. – Ч. 39., 22 травня (3 червня). – С. 1–2

⁴⁵ На той час протест не підписали лише ченці монастирів у Крехові, Кристинополі, Жовкві та Улашківцях (Діло. – 1882. – Ч. 39, 40, 42)

⁴⁶ Там само. – Ч. 37, 39, 40, 42, 43, 46, 48

- ⁴⁷ Цитата за: *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 3. – С. 204–205
- ⁴⁸ Цитата за: *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 3. – С. 220; Новинки // Діло. – 1882. – Ч. 47, 19 червня (1 липня). – С. 4
- ⁴⁹ *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 4. – С. 124–129
- ⁵⁰ *Zięba A. Sembratowicz Józef...* – S. 211
- ⁵¹ *Zięba A. Sembratowicz Sylwester / A. Zięba.* // PSB. – Т. XXXVI/2, Zeszyt 149. – Warszawa; Kraków: Instytut historii Tadeusza Manteuffla, 1995. – S. 213
- ⁵² Резолюція руського всенародного віча. / Діло. – 1883. – Ч. 68., 18 (30) червня. – С. 2; *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 4. – С. 210–245
- ⁵³ *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 4. – С. 256–257
- ⁵⁴ Новинки // Діло. – 1885. – Ч. 29., 12 (24) березня. – С. 3; Новинки / Там само. – Ч. 39., 9 (21) квітня. – С. 3; *Олесницький С.* Сторінки з мого життя... – С. 229
- ⁵⁵ Руська депутація у Відні // Діло. – 1885. – Ч. 44. 20 квітня (2 травня). – С. 2.
- ⁵⁶ Руська депутація у Відні // Там само. – Ч. 45. 23 квітня (5 травня). – С. 1–2.
- ⁵⁷ Руська депутація у Відні // Там само. – Ч. 44. 20 квітня (2 травня). – С. 2.
- ⁵⁸ Руська депутація у Відні // Там само. – Ч. 45. 23 квітня (5 травня). – С. 2.
- ⁵⁹ Цитата за: *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 4. – С. 378–379.
- ⁶⁰ Там само. – С. 376–401.
- ⁶¹ *Zięba A. Sembratowicz Sylwester...* – S. 213.
- ⁶² Під “Валенродом з Женсни” (Рясної), очевидно, мається на увазі протоігумена ЧСВВ о. Климентія Сарницького, який був власником земельної ділянки в Рясній (*Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 3. – С. 41).
- ⁶³ Цитата за: *Каровець М., о.* Велика реформа Чина... – Ч. 3. – С. 41.
- ⁶⁴ Чи се послідне слово? // Діло. – 1882. – Ч. 35., 8 (20) травня. – С. 1.
- ⁶⁵ О. Качала. Єзуїти і Змартвихвстанці // Руський Сіон. – 1884. – Ч. 7. 1 (13) квітня. – С. 215.
- ⁶⁶ Наші часописи в релігійному погляді // Там само. – 1885. – Ч. 3., 1 (13) лютого. – С. 84.
- ⁶⁷ Руська депутація у монарха, апостольського нунція і міністрів // Мир. – 1885. – № 21. – 22 квітня (4 травня). – С. 1–2.
- ⁶⁸ Нарис історії Василянського чину... – С. 316, 340–342.
- ⁶⁹ Єзуїтські містерії. / Галицкая Русь. – 1892. – № 216. – 25 вересня (7 жовтня). – С. 1.
- ⁷⁰ ЛНБ НАН України, відділ рукописів. ф. 3, спр. 366, арк. 77–184.